

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

ze verdiende de kost als logopediste en op negenenvijftigjarige leeftijd behaalde zij haar PhD. De meeste promovendi nodigen grootouders uit, zij de kleinkinderen. Esti overleed in oktober 1980 en ze liet toch nog een bescheiden som geld na.

Ik vond het boek lezenswaardig. Sommige details had ik niet hoeven weten, maar het boek laat zien hoe de Freuds leefden in Wenen in de jaren twintig en dertig, en vervolgens in allerlei werelddelen, en — breder — hoe immigranten in de Verenigde Staten zich redden. De psychoanalytische betekenis van het boek is beperkt.

Bijbel, kunst en psychoanalyse in het Duitse Jaarboek

Bespreking van

Claudia Frank, Ludger M. Hermanns, Helmut Hinz (red.) (2005). *Jahrbuch der Psychoanalyse — Beiträge zur Theorie, Praxis und Geschichte*, Band 51. Stuttgart: Frommann-Holzboog. ISSN 0075-2363, 270 pp., € 52,-

GERTIE BÖGELS

Ook als het broeikas effect wintersport onmogelijk maakt blijft er voldoende reden om Zwitserland aan te doen, en wel voor een weekendbezoek aan het recent geopende en nu al wereldberoemde Zentrum Paul Klee in Bern. Bij het symposium ter gelegenheid van de opening van dit eldorado in 2005 spraken twee Duitse psychoanalytici, bekend van hun publicaties over Klee: Anita Eckstaedt en Joachim Danckwardt. Van de laatste is in de eenenvijftigste editie van het *Jahrbuch der Psychoanalyse* een geïllustreerd artikel in de rubriek 'toegepaste psychoanalyse' opgenomen.

Maar eerst een bloemlezing uit de klinische stukken. Ronald Britton tracht in *Emancipatie van het Boven-Ik — Een klinische studie over het boek Job* een vereenvoudigde visie te geven op de situatie waarin het Ik en het Boven-Ik vijandig tegenover elkaar staan. Het theoretische gedeelte is desondanks wat cryptisch maar de onderlinge ontwikkeling van de concepten wordt helder in Brittons psychoanalytische exegese van het Bijbelverhaal van Job die, getroffen door rampspoed en afzichtelijke huiduitslag, God ter verantwoording roept. Aan het meest gebruikte Freudcitaat, 'Wo Es war, soll Ich werden', voegt Britton als apotheose stoutmoedig toe: 'Het kan helpen voor het aardse leven functies te claimen die de goden worden toegeschreven: «Wo Über-Ich war, soll Ich werden»' — de dialoog van Job met zijn God als metafoor van de innerlijke onderhandelingsrelatie tussen Ik en Boven-Ik.

Rosine Jozef Perelbergs bijdrage *Narcistische configuraties — Geweld en zijn afwezigheid in de behandeling* gaat over Freuds *Terinleiding van het narcisme*, dat zij als omslagpunt in de psychoanalyse ziet vanwege de radicale verandering van het concept 'Ik'. Aanschouwelijk wordt de dynamiek beschreven waarbij de vroegkinderlijke oerervaring zich herhaalt in wat men zou kunnen noemen de 'attunement in de taal' tussen analysant en analyticus. Dit artikel vormt een organische overstap van Brittons bijdrage naar het artikel van Lotte Köhler, de psychoanalytica die de betekenis van babyonderzoek, *Baby-Forschung*, door het jarenlang organiseren van drukbezochte Duitstalige symposia tot ver buiten dat taalgebied heeft verbreid. Köhler incorporeert in deze casus de historische ontwikkeling over een halve eeuw van de verschillende — niet alleen psychoanalytische — scholen, inclusief cognitieve psychologie tot en met Fonagy's mentalisatie en recente neurobiologische bevindingen. Daardoor krijgt de casus een kleurrijke en boeiende historische visualisering. Tegen de achtergrond

van de overwaardering van statistisch onderzoek is haar stelling verfrissend dat «uit methodologisch gezichtspunt dit soort processen in een psychoanalyse beter in detail te observeren is dan in verticaal gehechtheidsonderzoek». Zij wijst er in dit verband op dat Mahler tot haar nog steeds geldende uitspraken kwam door gedurende enkele jaren individuele frequente observaties te doen, zoals verder alleen nog Ainsworth deed, maar dan toch minder frequent. Emeritus hoogleraar psychiatrie en oud-voorzitter van de IPA Daniel Widlöcher gaat in de Karl Abrahamlezing onder de titel *Tijd van luisteren, tijd van duiden* in op het fenomeen gedachtelezen. Widlöcher gaat hier aan de grens van het door Freud mijns inziens terecht als onwetenschappelijk gewantrouwde terrein van de telepathie, bij het bespreken van gedachtelezen, het meedenken, als tegenoverdrachtsverschijnsel. Zeer actueel vanwege de betekenis in traumaverwerking is in de Wolfgang Lochlezing Friedrich-Wilhelm Eickhoffs beschouwing over het fascinerende begrip *Nachträglichkeit*, een door Freud uitgevonden, moeilijk in andere talen om te zetten concept (vertaalvarianties: deferred action, après coup, afterwardness, retroactive temporality, retrospective attribution, en in het Nederlands misschien: retrograde werking). Het fenomeen kan, volgens Loch, in de psychoanalytische behandeling zichtbaar worden als retrograad werkende herinterpretatie van het subjectieve verleden, dat niet slechts «ontdekt» maar creatief geherinterpreteerd wordt. Hier past het adagium: «Het is nooit te laat voor een gelukkige jeugd.» Als een «schitterend voorbeeld van niet als zodanig benoemde *Nachträglichkeit*» wordt Winnicotts *Fear of breakdown* genoemd: wat ons als angst voor desintegratie voorkomt, is de angst voor een desintegratie die vroeger ervaren werd, in een periode dat het onrijpe Ik nog niet in staat was die als ervaring op te nemen. Het zoeken naar deze vroegere ervaring neemt de vorm van een verwachting in de toekomst aan. De enige

weg om zich te herinneren wat nog niet gebeurd is, is de overdracht.

Als specifieke variant hierop noemt Eickhoff Haydee Faimbergs «luisteren naar het luisteren», waar *Nachträglichkeit* in de behandeling tot reconstructieve duidingen kan leiden. Hierbij kan ook de transgenerationale problematiek, de «geheime geschiedenis» — die indirecte traumatisering door het verzwegen noodlot van de ouders — als nog zijn plaats in de eigen levenservaring krijgen. Eickhoffs artikel laat mooi zien hoe hernieuwde reflectie op een bijna verloren gegaan concept uit de oertijd van de psychoanalyse de gehele theoretische canon maar ook de behandelingsmogelijkheden een nieuw élan verleent. *Nachträglich?* In de rubriek «toegepaste psychoanalyse» volgen twee artikelen: één uit de beeldende kunst, één uit de literatuur. Joachim Danckwardt vervolgt zijn Klee-publicaties onder de titel: *Psychoanalytische beschouwingen bij het ontstaan van de gekromde lijn bij Paul Klee — Een bijdrage aan de psychoanalyse van groei en beïnvloeding*. Kunstenaar en beschouwer vormen evenzeer een interactief paar als analyticus en analysant. Klee, beeldend kunstenaar en introspectief dagboekschrijver, bleek in staat als «autodidact van zijn nietige ik» de neurotische remming in zijn gevoel voor kleurontwikkeling via zelfanalyse in dagboekvorm, op te heffen. In Klee's eigen formulering was hij toen eindelijk in staat «op het kleurenklavier van de aquarelnapjes» vrijuit te fantaseren. De laatste bijdrage, van Konstanze Zinnecker-Mallmann, is boeiend voor de Nederlanders die nog Duits op hun literatuurlijst hadden staan en daarin zeker *Emil und die Detektive* van Erich Kästner hadden opgenomen omdat het zo lekker dun en simpel was. Hoe bedrieglijk deze indruk kan zijn, kan men ontdekken in dit artikel: *De dubbele Erik — Het dubbelgangermotief bij Erich Kästner*.

Kortom: ook dit eenenvijftigste jaarboek is zijn gewicht in goud waard. Het zou fijn zijn als het ook weer eens als écht boek zou

worden uitgegeven, zoals bijvoorbeeld die prachtige Nederlandse Freuduitgave: *Sigmund Freud — Werken* (Boom 2006).

De politiek van de psychoanalyse

Bspreking van

Stephen Frosh (2006). *For and against psychoanalysis* (tweede editie). Londen: Routledge. ISBN 978 1 58391 779 4, 307 pp., £19,99

NELLEKE NICOLAI

Stephen Frosh is hoogleraar psychologie aan het Birkbeckcollege van de Universiteit van Londen. Hij doceert er de geschiedenis van de psychoanalyse en heeft daarover ook ettelijke boeken op zijn naam staan. Hij schreef over zulke diverse onderwerpen als literatuur, gender, racisme, homoseksualiteit en de politiek van de psychoanalyse. Het is duidelijk dat Frosh zeer belezen is op het gebied van de psychoanalyse, maar zelf is hij geen psychoanalyticus. De titel *For and against psychoanalysis* verwijst naar Frosh' poging om de basisaannames van de psychoanalyse op hun filosofische merites te bezien zonder te vervallen in het maar al te populaire *Freud bashing*.

Het boek is verschenen in een tweede en gereviseerde editie. De eerste editie verscheen tien jaar geleden. Een tweede druk was nodig. Ten eerste omdat het boek duidelijk in een behoefte voorzag en ten tweede omdat nieuwe ontwikkelingen bijstelling noodzakelijk maakten: bijvoorbeeld de ook binnen psychoanalytische kring groeiende behoefte de werkzaamheid van de klinische praktijk wetenschappelijk aan te tonen en de verschuiving van de neutrale positie van de analyticus naar het intersubjectieve veld.

Maar de tweede editie komt ook voort uit zijn zorg om het verdwijnen van de subjectiviteit uit de psychologie en psychiatrie.

Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel bespreekt Frosh de epistemologische staat van de psychoanalyse. Wat zijn 'klinische feiten', hoe zijn deze op te vatten hoe kunnen we weten wat 'waar' is en hoe bepaalt de theoretische overtuiging van een analyticus wat we zien en waarnemen? Wat is bewijsbaar van de uitgebreide psychoanalytische theorie en wat is onhoudbaar gebleken?

In het tweede deel behandelt hij de klinische praktijk van psychoanalyse als psychotherapie en (het ontbreken van bewezen) klinische werkzaamheid. In het derde deel behandelt hij de culturele en politieke analyse van sekseverschillen, racisme en homoseksualiteit. Veel van deze laatste hoofdstukken zijn elders als essay verschenen. Frosh positioneert Freud als een profeet, de laatste der patriarchen, die daardoor een culturele overdrachtsfiguur is geworden.

Niet de inhoud van zijn theorie, maar vooral zijn symbolische functie is van belang als je de psychoanalyse wil doorgronden. Vanuit deze positie is de psychoanalytische leer te begrijpen. Deze berust volgens Frosh op het principe van autoriteit en identificatie met autoriteit (of juist het verzet daartegen). Dit doordeesemt ook de opleiding, die niet op het aanleren van vaardigheden gericht is, maar op het aannemen van waarden en het ontwikkelen van de psychoanalytische identiteit. Volgens Frosh staat deze op autoriteit en identificatie gebaseerde staat van de psychoanalytische praktijk op gespannen voet met de inhoud en de radicale betekenis van de psychoanalyse. Het onbewuste ontsnapt immers aan de regerende functie van het bewuste.

In het tweede deel, dat ik persoonlijk het meest leesbare vond, zet hij twee opvattingen tegenover elkaar. Het gaat over het doel van de psychoanalyse als psychotherapie. Freud formuleerde dat als 'het onbewuste bewust maken'. Volgens Frosh kunnen